

A kritikátlan gondolkodás kritikája

Vitaindító a kortárs magyar irodalomkritika tendenciáiról

Nagy inflációja van manapság az irodalomkritikának, műelemzésnek, ez talán senki számára nem kérdéses. Ha a magát még többé-kevésbé írás- vagy olvasástudónak tartó emberek jelentős részét megkérjük, hogy adjanak valamiféle definíciót az irodalomkritika, illetve akadémikus(abb) körökben az irodalomtudomány szavakra (de talán nem érdemes a kettőt szorosán különválasztani), sokan bizony csak csóválják a fejüket. Persze tudják ők, hogy arról a szebb napokat látott akadémiai diszciplínáról van szó, mely az irodalmi szövegekkel, azok értelmezésével és összefüggéseivel foglalkozik, de amikor az ember fia az irodalomkritikai szövegek funkcióján, s – talán még gyakorlatiasabb módon – azok hasznosságán kezd el gondolkodni, könnyen zavarba jöhet.

Kezdjük ott, hogy e diszciplína vállalt feladata valamikor az volt (avagy az lett volna), hogy az olykor nehezen érthető, talányos, többretegű jelentéssel bíró irodalmi műveket az olvasóközönség számára érthetőbbé tegye, vagy legalábbis értelmezési lehetőségeket nyújtson. Mára azonban – s ez kissé provinciális, ingoványos közép-európai szellemi talajunkon főként igaznak tűnhet – az irodalomértelmezés mintha elfordult volna eredeti céljától, s csupán egy szűk szakmai közeg rengeteg idegen szót használó, laikusok számára szinte teljesen érthetetlen, belterjes nyelvi játszóterévé vált volna. Az irodalomtudósok egy része immár nem magyaráz a tudatlan, de legalábbis többet tudni, érteni vágyó tömegeknek, inkább kanonizál, multiplikál, dekonstruál, kontextualizál, dekontextualizál, interpretál, reinterpretál, szemiotizál és deszemiotizál. Némely esetben az a kérdés is felvetődik, hogy a latinból, görögből, esetleg angolból vagy németből átvett szakszavaink voltaképpen mit is jelentenek; mindez ráadásul még szakmai berkeken belül is vita tárgyát képez(het)i, hiszen irodalomértelmezői terminológiánk korántsem következetes. Ez pedig, miként az kicsiny országunkban azt már más területeken is megszokhattuk, remek lehetőségeket nyújt a zavarosban történő halászatra, a valahol és valamikor stabil, körülhatárolható jelentéssel bíró szakszavak kiüresítésére.

Tovább ront a helyzeten az esetenként már-már szélsőséges elméletcentrikusság. A hermeneutika, a dekonstrukció, a posztkolonializmus és egyéb irodalomkritikai irányzatok

szentté avatása persze nem más, mint (jogos) válasz a Kádár-korszak olykor naivan egysíkú marxista irodalomszemléletére, s emiatt még talán nem is szabad hibáztatnunk a tudományos diskurzust. De produktív-e, profitábilis-e bárki számára, ha szebb napokat látott idősebb, illetve az ő köpönyegükből előugró ifjabb irodalomtudósaink katonásan betagozódnak valamelyik elméleti iskola soraiba, s minden művet – már ha még egyáltalán műelemzésre ragadtatják magukat, és nem csupán elméleti problémákon törik a fejüket – ugyanazon elméleti keret alapján ugyanazon módszerekkel elemezzék? Van-e értelme, teszem azt, Petőfi Nemzeti dalában is az ontikus-ontológiai különbséget, a metafizika destrukcióját, a nyelvi szkepszist vagy az Oidipusz-komplexust keresni? Jobb lesz attól bárkinek, ha mondjuk Aranyra, aki köztudottan szemérmes ember volt, rábizonyítják, hogy balladáái hemzsegek a fallikus motívumoktól? Egyáltalán van-e értelme állandó jelleggel filozófiai tézisekből kiindulni ahelyett, hogy az adott irodalmi mű szövegére és kontextusára koncentrálnánk? Jellemző, habár nyilván nem kizárólagos tendencia (akadnak még szép számmal old schoolos irodalomkritikusok, ha olykor mellőzi is őket a szakmai mainstream), hogy ítéseink minden irodalmi művet vagy jelenséget olyan nagy nyugati teoretikusok állításaival igyekeznek magyarázni, mint például Heidegger, Gadamer, Derrida, Jass, Paul de Man vagy Roland Barthes. Félreértés ne essék, e sokat idézett teoretikusok jelentőségét vagy állításaiknak legalább részleges igazságtartalmát senki sem vitatja, ám – lévén a magyar lovak szokás szerint kétdimenziósak – tudósaink egy részének is könnyű volt átesni a ló egyik oldaláról a másikra, és az illusztris elméletek túlbuzgó követőivé válni. Nyilván az említett nagy teoretikusok sem akarták, akarhatták életükben, hogy szinte mindent velük, rajtuk keresztül magyarázzanak meg, még ha igyekeztek is viszonylag univerzálisnak ható szövegértelmezési stratégiákat kialakítani. Ennek ellenére nálunk a képlet aránylag egyszerű: elég csupán felcsapni egy-egy irodalmi folyóirat kritika- és tanulmányrovatát, majd vetni egy pillantást a hivatkozásokra, lábjegyzetekre (már ha vannak). A neves német, francia, esetleg angolszász teoretikusok közül több név is várhatóan elő fog fordulni; ha pedig lábjegyzeteket nélkülöző, személyesebb, esszéisztikusabb hangvételű kritikáról van szó, még akkor is szinte bizonyos, hogy az egyetemeken tanított irodalomszemlélet(ek) köszön(nek) vissza benne.

Talán nem túl sommás az a messzire vezető megállapítás, miszerint a rendszerváltozás előtt szinte minden az osztályharcról és a szocializmus építéséről szólt, míg most szinte minden a nyelvi szkepszisről és a világ kifejezhetetlenségéről szól. A filozófia, főként a nyelvfilozófia kísértete mintha mindenütt ott lebegne, amivel még önmagában nem is lenne baj, ám ha minden irodalmi mű szinte ugyanarról a két-három dologról képes csak beszélni, úgy az irodalom is eléggé fölösleges, önismétlő és fantáziátlan szövegek univerzuma lehet... Arról

már nem is beszélve, hogy (legalábbis a kritika szerint) húsz-huszonöt év alatt mintha ugyanazon szerzők és szövegek mondanivalója változott volna meg radikálisan. Egy közismert példa lehet e jelenségre József Attila lírája: nemrég még azért volt zseniális költő, mert tűzzel-vassal ostromozta a burzsoáziát és kiállt a nyomorgók nevében, most pedig azért, mert olyan mélyreható költői megállapításokat tett a nyelvről és magáról az irodalomról. Kár, hogy ezen érdemeiről ő maga már mit sem tud, vagy ha igen, akkor a haját tépi, esetleg jókat kacarászik az őt interpretáló és reinterpretáló bölcsészeket valahol ott a Parnasszus teteje tájékán...

A gyilkos irónia persze mit sem enyhít a helyzeten. Az irodalomkritika és az irodalomtudomány – személyes megítélésem szerint a kettő nem különül, nem különülhet el egymástól élesen – napjaink Magyarországon valamiféle homályos, a tudatlan tömegeknek elérhetetlen és érthetetlen diszciplína, amely sok mindent csinál, csak éppen a vizuális művészetekkel szemben amúgy is egyre csökkenő ázsiojú irodalmat nem teszi népszerűbbé vagy érthetőbbé az olvasó számára. Maradnak hát a szinte már csak egymás számára, reprezentációs célból írott, szigorúan nem a laikusoknak szóló, kis példányszámban megjelenő, sőt olykor kereskedelmi forgalomba sem kerülő, sok esetben fantáziátlan és a korábbi szakirodalmat összegző, esetleg teljesen önkényes és erőltetett elemzésekkel előálló tanulmány- és kritikakötetek, és persze a minimális érdeklődésre számot tartó szakmai konferenciák, ahol húsz-harminc, esetleg ötven ember egymás előtt bizonyíthatja szakmai rátermettségét.

S mit tehet az olvasó, akit esetleg még érdekel a szépirodalom, és szeretne megérteni, de legalábbis jobban érteni bizonyos, adott esetben bonyolult, csak többszöri olvasásra értelmezhető műveket? Hát nem valami sok mindent. Vagy akarva-akaratlanul még jobban eltávolodik az irodalomtól, a művészet e más művészeti ágakkal szemben amúgy is folyamatosan népszerűségét veszítő válfajától, vagy legyint egyet, erőt vesz magán, és renegát módon, arcátlanul megkísérli kialakítani a saját olvasatát, s teszi ezt esetleg még szemtelenebb módon anélkül, hogy Derridát, Heideggert vagy Gadamert olvasott volna – *horribile dictu* saját érzéseire, megérzéseire hallgatva. Irodalomtudósaink, irodalomkritikusaink pedig továbbra is szorgalmasan gyártják az újabb és újabb, nagy teoretikusokra való hivatkozásokkal teli elemzéseiket, tanulmányaikat, vagy mindenestre e teoretikusok szemüvegét levetni nem tudó kritikáikat, újra és újra vállon veregetve magukat és egymást, hiszen ők aztán fontosak: minden gesztusukkal, minden leírt szavukkal az olvasót szolgálják. Mindez csak éppen maguknak az olvasóknak nem tűnik fel, de hát oda se neki, ezzel a kis kockázattal – sajnos – számolni kell...

VÁLOGATOTT VONATKOZÓ BIBLIOGRÁFIA

ANGYALOSI Gergely, *A költő hét bordája*, Debrecen, Latin Betűk, 1996.

BAÁN Tibor, *Szerepválaszok*, Budapest, Orpheusz Kiadó, 2004.

BEDNANICS Gábor, *Kihez s ki szól? A kilencvenes évek értekező prózájáról*, Alföld, 2000/12.

BEZECZKY Gábor, *Irodalomtörténet a senkiföldjén*, Budapest-Pozsony, Kalligram, 2009.

BOLDOG Zoltán, *A kritikus nyulak kiugratása. Tárca a jövő kritikusairól*, Irodalmi Jelen Online 2010. január 17.

<http://www.irodalmijelen.hu/?q=node/4431>

SZEPES Erika, *Szerep és személyesség. Verselemzések*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2003.

SZEPES Erika, *A költő és a mítosz. Elemzések, tanulmányok*, Budapest, Napkút Kiadó, 2006.

SZEPES Erika, *A mocskos mesterség. Gondolatok a paradigmaváltásról*, Budapest, Hungarovox Kiadó, 2013.

SZERDAHELYI István, *Esztétika, kritika, közízlés*, Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1985.

SZIGETI Csaba, *A hímfarkas bőre. A radikális archaizmus a mai magyar költészetben*, Pécs, Jelenkor Kiadó, 1993.

VILCSEK Béla, *A kritika válsága. A válság kritikája*, Budapest, Napkút Kiadó, 2014. július 23.

ZSÁVOLYA Zoltán, *Mi az irodalom? Dudás Attila: Hányat alszunk a feltámadásig*, Az Irodalom Visszavág, 1999/1., 115-118.

ZSÁVOLYA Zoltán, *A regény lehetőségei*, Az Irodalom Visszavág, 1999/3., 110-112.

ZSÁVOLYA Zoltán, *A „vágy” lehangoló tárgya*, Gergely Edit: *Üzenet a lélekdoktor szeretőhöz*, Az Irodalom Visszavág, 1999-2000/4., 140-143.

ZSÁVOLYA Zoltán, *A fűzfapoézis apoteózisa. Röhrig Géza: éj*, Véletlen Balett, 2000/2, 86-89.

ZSÁVOLYA Zoltán, *Kritikai (h)ősköltemény. Bázismunka*, Szépirodalmi Figyelő, 2000/3., 89-103.

ZSÁVOLYA Zoltán, *A fanyalgás művészete*, Budapest, Syrena Kiadó, 2005.

Zsávolya Zoltán, *Poliptichon. Fantomképek a kortárs magyar irodalomról*, Budapest, Syrena Kiadó, 2006.

ZSÁVOLYA Zoltán, *Nyugat-fixáció*, Napút, 2008/1, 120-123.

ZSÁVOLYA Zoltán, *Lét-elemekből költemény. Turczi István Áthalások című kötetének (kon)textusáról*, Győri Műhely, 2008/3., 58-65.

ZSÁVOLYA Zoltán, *Hollywood (t)akarása. (H)arc poetica, avagy képzelt/"képzett" levél Natalie Portmannek*, in *Könyvekről jutott eszünkbe*, szerk. Pápay György, Budapest, Szépirodalmi Figyelő Alapítvány, 2012, 201-218.

ZSÁVOLYA Zoltán, *Mit is tudhat a tudomány?: Haklik Róbert, Egy Duna-regény anatómiája. Közelítések Kabdebó Tamás "Danubius Danubia" című folyamregényéhez*, Kurázs, 2014/3.
<http://archivum.kurazsifolyoirat.hu/index.php/home/2014-marcius/556-zsavolya-zoltan-mit-is-tudhat-a-tudomany>

ZSÁVOLYA Zoltán, *Gyűjtőpont. Válogatott tanulmányok*, Budapest, Napkút Kiadó, 2014.